

İSLÂM ÖNCESİNDEN OSMANLIYA DOĞU ŞİİRİ

Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU

*Kırıkkale Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*

ÖZET

Klâsik Türk şiirini daha yakından gözlemleyebilmek için önce genel niteliklemeyle Doğu şiirinin tarihî seyrini dikkate almak gerekmektedir. Doğu şiiri kavramı, İslâm dünyasını oluşturmuş olan ilk ve önemli unsurların; Arap, Fars ve Türklerin edebî faaliyetlerini birlikte karşılayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Anılan milletlerin dinî, siyasî, kültürel ve benzeri yönlerden edebî faaliyetlere sağladıkları katkıları ve değerleri, tarihî seyrin içerisinde izlemek mümkündür. Bu izleme, Arap ve Fars edebiyatlarının alt kültür çeşitliliğini görmek açısından imkân sağlayacağı gibi klâsik Türk şiirinin taşıdığı özelliklerin anlaşılmasında da yardımcı olabilecektir.

Doğu şiirinin tekâmülü, özellikle XI. Asra kadar şekil ve mana açısından devam etmiş; bu süreç içerisinde gerek Türkçe şiir söyleyenler ve gerekse başka dillerde şiir söyleyen Türk asıllı şairler önemli bir yer edinmişlerdir. Ayrıca Türklerin tarihî olaylarda ve siyasî alandaki etkin varlığı, edebî ürünlerde bir çok açıdan önemli izler oluşturmuştur. Osmanlı dönemi Türk şiirinin taşıdığı özellikler, bilhassa Gazneliler ve Selçuklular'ın siyasî önderliği ve dinî anlayışının etkili olduğu bir yönde gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler:
Doğu şiiri, Türk Şiiri, Şiir

GİRİŞ

Bu başlık altında İslâm dünyasında gelişen şiir anlayışı, tarihsel seyir itibarıyla izlenerek farklı dillerde, birbirine uzak alanlarda ve dönemlerde ortaya konmuş edebî ürünlerden hareketle incelenmeye çalışılacaktır. İslâm dairesine öncelikle giren ve etkin olan Arap, Fars ve Türklerin edebiyatı hakkında bir bütünlük içerisinde genel bir değerlendirme yapabilmek elbette güçtür. Ancak özellikle Osmanlı dönemi Türk şiirinin özelliklerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için konuyu, bu derece geniş bir şekilde ele almak zorunlu olmaktadır. Ayrıca tarihî sürecin burada makul ölçüler içerisinde ortaya konabilmesinin güçlüğü de göz ardı edilmemelidir. “Arap Şiiri” nitelemesi altında Fars ve Türk asıllı kişilerin ve “Fars Şiiri” içerisinde başta Türk asıllılar olmak üzere nice farklı ırktan kişilerin eserlerinin yer almış olması, Doğu şiiri için özel ve yaygın bir özelliktir. Bu yazıda Türk şiirini ilgilendiren hususlar öne çıkarılacaktır. Bu nedenle Arap ve Fars edebiyatının tanıtılması düşünülmeyişi gibi, bunlarla ilgili bilgilerin, tabii olarak kuşatıcı olması amaç edinilmemiştir.

İLK ŞİİRLER

Öncelikle Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan ilk şiirlere işaret edilmesi gereklidir. Arapça şiirlerin ilk örnekleri “Câhiliyye Dönemi” diye isimlendirilen İslâm öncesine aittir. Daha çok hafızada bulunan bilgilerin hatırlanmasına yardımcı olabilecek özellikteki bir yazıyla (*Çetin, 1973*) sonraki nesillere intikal eden bu şiirlerin en eskilerinin ait olduğu tarih, milâdî 500 yılından önceki yıllar olarak kabul görmektedir (*Sezgin, 1983*). Bu şiirlerin gerçekliği ve yazıldıkları yıllar tartışma konusu olmuşsa da; Arap şiir geleneğinin böyle bir maziye sahip olduğu belirgindir. Çeşitli kaynaklarda İslâmlıktan önce yaşamış 50 civarında şairden şiirler aktarılır. Meselâ, el-Mufazzal ez-Zebbî (Ölm.168/785), el-Mu-

fazzaliyyât'ta Câhiliyye dönemi şairlerinden 47, İslâmî döneme ulaşmış 14 ve İslâmî dönemde doğmuş 6 şaire ve 128 şiirine yer verir (*Çetin, 1973*); Ferruh, günümüzde kaleme aldığı Târîhu'l-edebî'l-Arabî adlı eserinin ilk cildinde “Şiir ve nesirde Cahiliye dönemi şahsiyetleri” genel başlığı altında 51 kişiden sadece birinin (Eksem b. Sayfî'nin) şiirinden söz etmemektedir (*Ferruh, 1983*). Corci Zeydan da varlığı bilinebilen bu dönem şairlerinin sayısının 125'e ulaştığını belirtir (*Zeydan, 1957*). Hemen tamamı günümüze ulaşmayan çeşitli kabilelerin şairlerine ait şiirlerden oluştuğu bilinen çok sayıdaki “Kabile Divanı”, Arap toplumunda Câhiliyye döneminde ve sonrasında şiirin yaygınlığına işaret hususunda dikkat çekicidir. Özellikle İbn en-Nedîm (ö.377/ 987) bu tür divanlardan 25'inin adını sıralar, el-Âmidî (ö.371/981) ise, 60 kabile divanından, ilave olarak örnek şiirler de aktarır (*Sezgin, 1983*).

İslâmiyetten sonra IX. asrın ikinci yarısından ve X. asırdan günümüze intikal eden “Yeni Farsça” ile yazılmış az sayıdaki beyitlerle gelişimine şahit olduğumuz Fars şiirinin, daha önceki asırlara ait örneklerinin varlığı üzerinde görüşler mevcuttur. Sâsânîlerin (224- 652) sonlarında veya ilk İslâmî dönemde mahalli Farsça lehçelerde söylendiği kabul edilen hece vezinli ve kafiyeli veya eksik kafiyeli veya kafiyesiz birkaç şiire kaynaklarda yer verilir. Bunlar arasında en çok dikkat çeken “Surûd-i Âteşkede-i Kerkûy (Kerkûy Ateşkedesi İlâhîsi)” diye anılan altı heceli ve kafiyeli on mısradır. Bu manzumenin İslâm'ın ortaya çıkışına yakın bir zamana ait ve doğu İran lehçesinde olduğu belirtilir (*Safâ, 1347*). İlk tezkirelerde İslâmiyetten önce Farsça şiir söyleyen ilk ve tek kişi olarak Behrâm-i Gûr (ö. 438) gösterilir. Ona nispet edilen şiir yedi heceli ve kafiyeli dört mısradır. Sâsânî şahlarından olan Behrâm-i Gûr, Arap muhitinde yetişmiş ve Arapça şiirleri bulunan bir kişidir (*Avfi, 1903; Safâ, 1347*).

Sâsânîler döneminde şiirin varlığına dair birçok Farsça ve Arapça kaynaktan cümleler aktararak izahta bulunan C. Humâî, Şâh I. Şâhpûr'a (241- 272 veya 273) ait Hâcîâbâd nişan taşı kitabesindeki sekiz heceli yedi mısralık manzumeyi, ilk örnek olarak vermektedir (*Humâî, 1340*). Ayrıca bazı Arapça şiir söyleyen İranlı şairlerin ilk İslâmî dönemlerdeki şiirlerinde Farsça kelime, bileşik ve ibarelere yer verdiği görülmektedir. Meselâ Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/ 813) şiirlerinde bu durumun örnekleri bulunmaktadır (*Safâ, 1347*).

Ş. Nu'mânî'ye göre ise, Sâsânîler dönemine kadar uzatılan Fars şiirinin bu derecede eski olduğu düşüncesi, pek ikna edici değildir. Çünkü verilen örneklerin belirtilen asırlara ait özellikler taşımadığı, tesadüfen vezinli olmuş ifadeler olabileceğini dile getirmektedir. Ayrıca Pehlevî Farsçasıyla birçok mensur dini ve ahlaki metin sonraki asırlara intikal ederken; bunların arasında şiir bulunmayışı ve IX. ve X. asırlara ait şiirlerin geçmişi bulunduğunu göstermeyen bir sadelik ve açıklık içerisinde oluşu ve bunlarda Arapça şiirlerin örnek alınmış olması gibi hususlar bu konuda ısrarlı olunmamayı gerektirmektedir (*Nu'mânî, 1368*).

İran bölgesinde Tâhirîler (205-259/ 821-873) ve Saffârîler (253-290/ 868-903) zamanında söylendiği kaydedilen ilk Yeni Farsça şiirlerden elde bulunanların miktarı, bu döneme ait oldukları tartışılan beyitler de dahil olmak üzere ancak 58 beyittir ve bunlara dayanılarak yapılan tespite göre, ilk şiirler kaside şeklindedir ve örnekleri Arapça kasidelerdir (*Mahcûb, 1345*). Bu örnek alış mana, lafız, vezin, teşbih, istiâre vb. bütün yönlerde olmuştur. Klâsik şairlerin ifadelerinden ve bizzat manzum çevirilerden bu durum açık olarak anlaşılabilir (*Nu'mânî, 1368*).

Arap şiirinde, onuncu asra kadar yaygın olan nazım şekli kasidedir. Bu nedenle anılan dönemlere ait Arapça şiir divanları ve mecmuaları konu itibarıyla bölümlere ayrılırken; Farsça divanlar, Türkçe divanlarda olduğu gibi her dönemde na-

zım şekilleri itibarıyla düzenlenmiştir. Meselâ İbnü'l-Mu'tez'in (ölm. 298/ 908) Arapça divanının babları; al-fahr, el-gazel, al-medîh ve't-tehâ-nî, el-hicâ ve'z-zemm, eş-şarâb ve'l-hamrîyât, el-mu'âtebât, at-tardîyât, el-muleh ve'l-avsâf, el-merâsî ve't-te'azzî, ez-zuhd ve'l-âdâb ve'ş-şeyb ve'l-hikme konu başlıklarını taşımaktadır (*Çetin, 1973*). Nazım şekillerinin çeşitlilik kazanması ve ilgi görmesi, X. asırla başlar ve Farsça şiirde gözlemlenir, denebilir.

Yazılı olarak elimize ulaşan ve araştırmacılarca inceleme imkanı bulunabilen Türk şiir parçaları ise, VIII. asra kadar ulaşabilmektedir. VIII-XIII. yüzyıllar arasında Mani ve Budist kültür çevrelerinde yazılmış Türk şiir örnekleri de yine Türk şiirinin gelişmesi hususunda bilgi verecek çok önemli örneklerdir (*Arat, 1986*). Bunlar üzerinde yapılan çalışmalarla önemli bilgiler ortaya konabilmiştir. İslâm muhitinde kaleme alınan ve toplam 764 dize ile 289 atasözünü barındıran Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü lügati't-Türk'teki (yazılışı 1072-1074) şiir örneklerinden bazılarının X. ve IX. yüzyıllara ait olduğu belirtilmektedir (*Tekin, 1986,1989*). Ayrıca bunlara ilave olarak Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'in 1069'da tamamladığı Kutadgu Bilig isimli 6645 beyitlik mesnevisi Türk şiirindeki olgunlaşmanın bizzat üstün bir örneğidir.

Bu bilgilerin ışığı altında bir değerlendirme yapmadan önce, ilk şiirin Hz. Âdem'e ait olduğu, insanoğlunun ilk duygularını şiirle ifade ettiği, ilk örneklerin sade duyguları içeren basit yapıları manzumeler olduğu şeklindeki yaygın ve makul görüşlerin hatırlanmasında yarar vardır (*Râzi,1373 ; Avfi, 1903*). Tarihin derinliklerine ait bilgiler ancak yazıyla aktarılabildiği için bir manada eldeki yazılı metinler her türlü bilginin kaynağını oluşturmaktadır. Bunların günümüze ulaşması açısından her milletin aynı derecede şanslı olmadığı da açıktır. Dolayısıyla eldeki yazılı metinler ister istemez belirleyici özellik taşımaktadır.

Beşinci asra kadar geçmiş olan Câhiliyye Arap şiiri, İslâmiyetten önce gelenek oluşturacak düzeye ulaşmış ve İslâmiyet sonrasındaki Arapça şiirin, bazı konu ilaveleri dışında, her açıdan kaynağı olmayı sürdürmüştür. Farsça şiirin mazisiyle ilgili, Türkçe şiirden daha eski tarihler ve bazı örnekler verilmekteyse de bunların İslâmiyet sonrasındaki şiirin gelişimine konu malzemesi dışında pek katkı sağladığı düşünülemez. En erken IX. asra ait olan Yeni Farsça şiirlerin taşıdığı özellikler, örnek alınan Arapça şiirleriyle aynıdır. Ancak şunu belirtelim ki, Farsçada fehlevîyât ve Türkçede tuyug adıyla anılan nazım şekillerinin, bu edebiyatların mazideki hece veznini kullanma alışkanlığının devamı olduğu, edebiyat tarihçileri tarafından vurgulanmaktadır.

İSLAMİYET SONRASINDA ARAP ŞİİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Arap edebiyatının hicretten sonraki ilk dört asrına ait bilgiler, Doğu şiiri için çok önemlidir. Gerek Farsça ve Türkçe şiirin daha iyi tanınması ve gerekse gösterdikleri tekamülü gözlemleyebilmek ancak bu şekilde mümkündür.

İslâmın gelişiyiyle Arap toplumu büyük bir değişikliğe geçirdi. Siyasî düzen yıkılarak daha önce bilinmeyen yeni bir düzen oluştu. Sosyal hayat bütünüyle değişti, toplumsal ilişkiler yeni özellikler kazandı. Ardından fetihler gerçekleşti. Başka milletlerle karşılaşıldı, birlikte yaşamaya ve etkilenilmeye başlandı ve bu etkileşim her alanda sürdü (*Hüseyn, 1969*).

İlk İslâmî dönemin (0-40/ 620-661), yani Hz. Peygamber ve ilk dört halifesinin ardından iktidarı elde eden Emevî Devleti (42-132/ 661-750), Câhiliyye döneminden izler taşıyan bir Arap devleti hüviyetine büründü, daha sonraki Abbasî devleti ise, dini toplum devleti hüviyetindeydi. Abbâsîler (132-923/ 749-1517), yönetim merkezini Şam'dan Bağdat'a naklettiler. Bu dönemde iki etkin çevre; Farsların ve güney Araplarının öncülüğündeki Şia Alevilerine karşılık, Sünnile-

rin ve devlet hanedanının desteklediği Abbâsîler çekişmekteydiler. Özellikle Şif Büveyhîlerin (320-454/ 932-1062) hakimiyetiyle bu dönemde Şiilik etkin bir özelliğe sahip oldu, Fars gelenek ve bayramları cemiyette yaygınlık kazandı. Büveyhîler ılımlı görünmelerine rağmen gizlice aşırı bir Şiiliği desteklediler (*Ferruh, 1983*).

Abbâsîler döneminde hayat birçok açıdan yeni özellikler kazandı, çöl hayatından, şehir hayatına geçişi vurgulayan bir ifadeyle deve ve virane devleti sona erdi, onun enkazı üzerinde bahçe ve at devleti yükseldi (*Ferruh, 1983*). Bağdat merkezli olan yeni dönemde, Araba ait özelliklerden uzaklaşma ve başka topluluklarla yakınlaşma meydana geldi. Çevrelerinde Arap komutan ve kabile reisleri bulduran Şam merkezli Emevîlerin aksine Abbasî halifelerin çevresinde Farslar etkili oldu (*Hüseyn, 1976*). Abbasilerde önce Fars, sonra Türk nüfuzu öne çıktı. Annesi Fars olan Me'mûn'un 199/ 813'te hilafete geçişiyle Fars unsuru etkinliğini artırırken, annesi Türk olan Mu'tasım, 218/ 833'te halife olunca buna karşılık ordunun kapılarını Türklere açtı (*Ferruh, 1983*).

Emevîler döneminde siyasî kanaatler, şairler arasında çok öne çıktı. "Siyasî görüşleri savunan şairler" diye nitelendirilen şairler arasında "Alevî- Şif şairler", "Hâricî şairler", "Emevî şairler" ve "Zübeyrî" şairler sınıflaması yapılmaktadır (*Ferruh, 1983; Dayf, 1963*). Bunlardan etkin olmaları açısından Emevî siyaseti yanlısı şairler ve şiirde bıraktıkları tesir açısından Şia taraftarı şairler önemlidir.

VIII. asırda Arap asıllı olmayan şairler çoğalmış Arap şairlerle rekabete girişmişlerdi. Arapça, Arap yarımadasının kuzeyinde İran bölgesinde kullanılır hâle gelmiş, birleştirici bir rol üstlenmiştir. Fars, Şam, Irak, Mısır, Kuzey Afrika, Anadolu tümüyle bu yeni medeniyette birleşti. Arap edebiyatı bu eski bölgenin edebiyatı hâline geldi. Fars bölgelerinde Hicretten sonraki ilk üç asırda şiir ve ilim dili Arapça olurken kültürlü,

bilgili ve etkili olmak isteyenler için Arapça bilmek zaruriydi. Arap edebiyatı, İskender'den itibaren İslâm'ın ortaya çıkışına kadar Yunan edebiyatının hakim olduğu bu eski dünyada egemen oldu. Ancak Farslar VIII. ve IX. asırda ve özellikle X. asırda Arap edebiyatına karşı güçlü bir mukavemet gösterdi. Sonra Türkler sert bir direnç oluşturdu. Hatta Arap edebiyatını Şam'dan uzaklaştırarak Mısır'a iltica ettirdiler (*Hüseyin, 1969*).

Abbâsî dönemi edebiyatı, bu dönemdeki ediplerin çoğunluğunun anne ve babasından birinin Arap olmaması sebebiyle “el-Edebu'l-mu-velled”; ayrıca Câhiliyye ve Emevî dönemlerine nispetle yeni olması nedeniyle “el-Edebu'l-muhdes” isimlendirmeleriyle de anılır. Bu dönem edebiyatının anlam ve üslup açısından halis Arap olmadığı dile getirilir (*Ferruh, 1983*).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse ilk İslâmî dönemde (0-40/ 620-661) her ne kadar İslâma ait değerler şiirde yer almaya başlamış olsa da, şiirde Câhiliyye dönemi düşünce ve ifadelerin çoğunlukta bulunduğu; şiirdeki üslûbun da hemen aynı olduğu ve bu nedenle şiire karşılık, dinî muhtevanın öne çıktığı nesrin daha çok yaygınlaştığı görülür (*Ferruh, 1983*).

Emevîler döneminde (42-132/ 661-750) şiir, düşünce ve üslup bakımından Câhiliyye dönemi şiirinin özelliklerine daha çok benzer bir özelliği tekrar taşıdı. Ancak övgü (medh) ve yergi (hicv), fahr (övünme) ve risâ'nın (mersiye) ana konuyu teşkil ettiği şiirdeki kabilecilik hissiyatının yerini, siyasi taassub ve şairler arasındaki karşı koyuşlar (nekâiz) aldı (*Ferruh, 1983*). Erkekler için gazel yazmak istisna edilirse Abbâsî şiirinde Câhiliyye devrinde bulunmayan veya onunla ilgisi olmayan bir konu yeniliği yoktur. Ancak konuların dahilinde genişleme ve zenginleşme olmuştur (*Ferruh, 1983*).

İlk İslâm döneminde bir derece alaka görmeyen tegazzül ve nesib, Emevîler döneminde tekrar yaygınlık kazandı ve kasidede amaca intikal

için değil, bizatihi kasidenin konusu olarak iki yönde gelişti: Birincisi Ömer b. Ebî Rabî'a'nın (ö.101/ 719) öncülük ettiği güzelliğe ve kadına tutkun, hayatın zevklerini elde etmek isteyen ve kasidelerini bu düşüncelere tahsis eden şehirli şairlerin yolu; ikincisi, özellikle Benî Uzra kabilesi şairlerinin dile getirdiği bir anlayışı taşıması nedeniyle “Uzrî Gazel” diye isimlendirilen ve Cemîl b. Ma'mer'in (ö.82/ 701) öncüsü olduğu güzelliği ve sevgiyi öne çıkararak, samimi duyguları aktaran, kavuşsa da kavuşmasa da ölünceye kadar bir kadın için şiirler söyleyen bedevî şairlerin yolu (*Ferruh, 1983; Dayf, 1963; Hüseyin, 1976*). Birinciler gazel söylemekte yoğunlaştıkları ve kasideyi gazel söylemeye tahsis ettikleri için bir dereceye kadar yenilikçi sayılırken ikinciler ise böyle bir konuyu yani iffetli aşkı şiire ilk defa aktardıkları için yenilikçi kabul edilirler (*Ferruh, 1983*). Fars ve Türk şiirinde önemli bir aşk konusuna kaynaklık teşkil eden Mecnûn (Kays b. el-Mulevveh, ö. 70/ 689) da, bu şairlerdendir (*Ferruh, 1983*). Bu şairler sevdiklerinin adlarıyla birlikte anıldılar: Cemîlu Buseyne (Buseyne'nin Cemîl'i) ; Mecnûnu Leylî (Leylâ'nın Mecnûn'u) gibi. Uzrî şairlerin bu temiz, hazin ve ulvi aşk anlayışı tasavvufî ve romantik eserlerde geliştirildi (*Çetin, 1990*).

Câhiliyye devrinde, şiirinde şaraba yer vermeyen şair azdı. Şiirde şarab, kadeh ve ilgili çeşitli kaplar tavsif edilirdi. Şarap (hamr) şiirde bağımsız bir konu olmadan Câhiliyye devrinde özellikle A'sâ'nın şiirinde yer aldı (*Hüseyin, 1976*). İlk İslâmî dönemde medih ve hiciv gibi bu konu da itibar görmedi ve şiirde pek yer almadı. Emevîler devrinde ise özellikle Hristiyan Ahtal'ın (ö. 710), kasidelerinde yer alan konulardan biri oldu. Ernevîlerden eğlenceye düşkün el-Ve-lîd b. Yezîd (hilafeti: 125-126/743-744) de hamr (şarap) ve mucûna (müstehcenlik), şiirde özel yer vermekle öncü ve yenilikçi görülmektedir (*Dayf, 1963; Hüseyin, 1976*). Şarap, başlı başına bir konu olarak ise Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/ 813)

şiiirinde yer kazandı (*Ferruh, 198*). Bu şair, şarap, müstehcenlik ile kadın ve erkek köleler için yazdığı gazellerle mütemayizdir.

Câhiliyye, ilk İslâm ve Emevîler dönemlerine ait şiiirlerde çoğunlukla döğüş ve kavga önde gelir, cinsellik ve müstehcenlik cidden azdır. Abbasîler döneminde ise ahlaki zâfiyet son dereceye ulaştı (*Hüseyn, 1976*). Hicrî II. asrın hemen başında müstehcenliğin ortaya çıkışı, yayılması halifelerin saraylarına girmesi, Abbasîlerin (132-656/ 750-1258) hilafete geçmesi, Farsların Araplar üzerinde etkin hale gelmesi, hilafet merkezinin Şam'dan Irak'a intikali edebiyatta Şam ve bedevî özelliklerin yerini Irak özelliklerinin alması, Fars medeniyetinin tesiriyle bir arada değerlendirilmektedir (*Hüseyn, 1976*).

Hız. Peygamber zamanı dışında zühd ve hikmet konulu şiiirler ve de beyitler, bu dönemlerde Arap edebiyatında oldukça azdır ve bütün yukarıda işaret edilen konuların çok arkasında itibar görmekteydi. Câhiliyye devrinde de mükemmel insandan söz eden, ölümü, beşerin aczini anlatan ve öğütler içeren beyitler bulunmaktadır (*Çetin, 1990*).

ARAP, FARŞ VE TÜRK ŞİİRİNDE KONU

Hicretten sonraki ilk 4 asra ait Doğu şiiirini konu açısından yakın olarak gözlemleyebilmek için Arap, Fars ve Türk şiiirlerinin ilk örneklerinin konularını belirten bazı tespitlere yer vermek uygun olacaktır. Merhum Nihad M. Çetin'in ifadesiyle; "Arap şiiirinin belli başlı mevzularını sırasıyla şunların teşkil ettiğini söylemek mümkündür: Övmek (medh), övünmek (fâhr), mersiye söylemek (risâ), hicvetmek (hicâ), kadından ve aşktan bahsetmek (nesîb, tegazzul, teşebbub), özür ve şefkat dilemek (i'tizâr, isti'tâf), tasvir (vasf, teşbih), ayrıca zuhd, edeb, hikem, kadın ve şaraba dâir hafif mevzular (muleh, lehv)" (*Çetin, 1973*).

Gazneliler dönemini (Doğu İran'da 352-432/ 963-1040) içine alan XI. asrın ilk yarısına kadar Fars şiiirindeki konular ise şu şekilde sıralanmaktadır: 1- Medih 2- Hiciv ve Hezel 3- Gazel 4-Öğüt ve hikmet 5- Tavsif 6-Mersiye. Milli kahramanlık duygularını işleyen şiiirler de bu arada dikkat çeker (*Mahcûb, 1345*). Gaznelilerin sonlarına doğru bilhassa Senâî (473-525/ 1080-1113) ile tasavvuf, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121) ile de hapis konulu şiiirler, bu konulara eklenir (*Safâ, 1347*).

Eldeki ilk Türkçe şiiir örneklerini içeren kaynaklardan Dîvânü Lügati't-Türk'teki şiiirlerden aruzla yazılmış olanlar, konularına göre şu şekilde tasnif edilmektedir: 1- Savaş ve kahramanlık şiiirleri 2-Av ve avcılıkla ilgili parçalar 3-Aşk şiiirleri 4- Doğa tasvirleri 5- Övgü şiiirleri 6-Dinî-ahlâkî öğütler (*Tekin, 1986*).

Üç dildeki şiiirlerin ana konularının bu derecede birbiriyle uyum göstermesi dikkat çekicidir. Hatta birbirinden habersiz yapılan bu tespitler, aynı endişelerle gerçekleştirilmiş olsaydı hemen aynı başlıkları kullanmak dahi mümkün olurdu. Bu nedenle birinde görülmeyen av ve avcılıkla ilgili konu başlığı veya mersiye konu başlığı herhangi bir farklılığa işaret etmemektedir. Avla ilgili Farsça şiiirler, divanlarda yer almaktadır. Msl. Ferruhi-yi Sîstânî'nin (ö. 429/ 1038) divanında, "Sultan Mahmûd'un medhi ve avlanması hakkında söylemektedir" ; "Sultan Mahmûd'un savaştan döndükten sonraki orman avı hakkında" vb. başlıklar taşıyan manzumeler bulunmaktadır (*Ferruhî, 1335*). Mersiye içerikli Türkçe şiiire ise, Dîvânü Lügati't-Türk'teki "Alp Er Tonga ağıtından parçalar" ve "Bilinmeyen bir kahramana ağıt" şiiirleri örnek verilebilir (*Tekin, 1989*).

Doğu şiiirinin şekil ve muhteva açısından gelişmesini sürdürmekte olduğu ve şiiir sanatı açısından üstün bir anlayışa varacağı dönemlere henüz intikal etmemişken görülen bu yakınlık, dikkatle değerlendirilmelidir. İslâmiyetle birlikte gelişen milletler arası münasebetin Doğu şiiirini

nasıl etkilediği ve ne özellikler kazandırdığını daha belirgin bir şekilde ortaya koymak için yukarıda sıralanan bilgilerden de istifadeyle bazı noktalara işaret edilmelidir.

Çağdaş Arap edipler, meselâ Tâhâ Hüseyin Farsların özellikle hicrî II.; milâdî VIII. asır başlarından itibaren her alanda Arap toplumunu etkilediğini ifade eder: Araplar, Abbâsiler döneminde Farsların her şeyde öğrencisidiler; şairler Fars, alimler Farstı. Farslar Arap siyasetine müdâhil oldular, Halifelere Bağdat'ta kisraların saraylarına benzer saraylar yaptılar. Onlardan yemede, içmede ve giyinişteki adetlerini; eğlenceyi, oyunu öğrendiler. Ancak Fars edebiyatının Arap edebiyatına etkisinden söz edilmez aksine Fars edebiyatına bakıldığında Hicri IV. asırda başladığı ve Arap edebiyatının yansması şeklinde olduğu görülür. Farslar önce Arapları taklit ettiler. Bu şiirlerinde açıkça görülür (*Hüseyin, 1969*). Çünkü ona göre, bu dönemde Fars kültürü ve edebiyatı sınırlıydı ve gerçekte Farsların Araplarla buluştukları asırda Fars edebiyatı Araplar için büyük bir tehlike olmadı (*Hüseyin, 1969*). Ancak İran edebiyat tarihçileri ise, VIII. asrın başlarında Arapça şiirde görülen ince anlamların, şehirli halka ait yeni fikirlerin, ilmî ve felsefî konuların özellikle Arapça şiir söyleyen Fars asıllı şairlerden kaynaklandığını belirtirler (*Safâ, 1347*). Yine bu dönemlerde bütün bilim dallarında ve de şiirde önde gelen isimlerin, az bir sayının dışında İranlı olduğu ileri sürülmekte ve İran asıllılar olmasaydı Arap kültüründen (ma'ârif) bugün mevcut olanın % l'i dahi bulunmamış olacağı, hatta Arap edebiyat tarihindeki her on isimden altı-yedisinin İranlı olduğu savunulmaktadır (*Nefîsi, 1363*).

Arap gözüyle bakıldığında ise aynı durum şu şekilde dile getirilmektedir: Abbasiler döneminde şaşırtıcı derecede dine aykırı düşünce ve davranışlar yaygınlaştı. Eğlenceye düşkünlük ve müstehcenlik, fikri sapmaların yanı sıra şiirde ağırlık kazandı. Bütün bunların kaynağında Fars

etkisi bulunmaktadır. Arap madden fatihken, Fars manen fatih oldu. Toplumda yaygınlık kazanan maddi zevkler, çeşitli bölgelerden intikal ettirilen kadın cariyelerle tatmin edilirken yabancı kadınların toplumdaki etkinliği arttı (*Hüseyin, 1976*). Hatta şarabın şiirin temel konuları arasına girmesine de Farsların eski dîni anlayışlarında şarabın mukaddes sayılması, sebeptir (*el-Fâhûrî, 1991*).

ŞİİRDE TEKÂMÛL VE SELÇUKLULAR

Burada özellikle şekil ve muhteva açısından Doğu şiirinin farklı dillerde geçirdiği tekamülü göstermesi açısından gazel üzerinde durulmalıdır. Gazel, önce daha çok "tegazzul" kelimesiyle isimlendirilen bir konu adıydı ve kasidenin bir bölümü halindeydi. Arapçada sadece, aşk ve kadından söz eden kaside şeklindeki şiirler için kullanılan bu tabir nesîb, teşbîb ve tegazzülü de içerebilen bir kavramdı (*Ateş, 1964*). Şiirde gazel nazım şeklinin müstakil ve olgun bir hüviyet kazanması, Selçukluların son dönemlerinde ve Farsça şiirde, Bilhassa Enverî (ö. 563/ 1168), Hâkânî (ö.595/ 1199) ve çağdaşlarının elinde özellik kazanarak Sa'dî'yle (ö. 691/ 1292) en olgun seviyeye ulaşmıştır. Bundan sonra da artık şiirde ilk asırlarda kasidenin ve ardından Mesnevînin gördüğü alaka, gazele yönelmiştir (*Câmî, 1371*). Şiirin aynı zamanlarda anlam ve yorum açısından geçirdiği değişim gazelle büyük uyum göstermiştir. Konu itibariyle lafzen bütünüyle, anlam açısından ise kısmen insan güzelliğini ve kadın sevgisini konu edinen gazeldeki muhteva, ilk asırlardaki kasidelerin bir bölümünde veya bu amaçla yazılan kasidelerde bulunmaktaydı. Çünkü kaside şiiri temsil etmekte ve eski Arap şairi müşahhas alemi müşahede ediyordu. Şiirin zeminini beşeri duygular oluşturuyordu (*Çetin, 1990*). Farsça ve Türkçe şiirde gazelin mana ve muhteva yönüyle büründüğü nihaî şekil, onun müstakil nazım şekline kavuşmasından çok daha

önemlidir. Artık dış dünyadan iç dünyaya yönelmiş olan şairin dilinde, geleneğin getirdiği gazelin mana hüviyeti büyük değişiklik geçirmiştir.

Büyük Selçuklular (429-590/ 1038-1194) dönemi Doğu şiiri için âdeta bir değişim dönemidir. Bu Arapça, Farsça ve Türkçe şiir için aynı derecede etkin olan bir değişim ve gelişmedir. Şiirde üslûp farklılığı oluşmuş, düşünce ve hayal ağırlık kazanmaya başlamış, maddî hisler ve dış dünyaya yönelik gözlemler yerini manevî hislere ve iç dünya zevklerine bırakır olmuştur. Diğer taraftan farklı nazım şekilleri yaygınlaşmış ve özellikle Fars ve Türk şiirinde bağımsız gazel özel alaka görmüştür. Şiirde çok açık bir şekilde dinî, ahlâkî ve tasavvufî diye nitelendirilen bir bakış ve algılayış, diğer bir ifadeyle dinî hissiyat öne çıkmıştır (*Ferruh, 1983; Safâ, 134*).

Artık halk arasında yaygınlaşan ve hayata intikal eden dinî hissiyat bu dönemde şiirde hâkim renk haline gelmeye başlarken, Selçukluların bu husustaki etkin yeri, dile getirilmelidir. Daha önce Arapça şiirde ve kısmen Farsça şiirde bazen çok ölçüsüzce mevcut olan maddî zevkleri terennüm etme alışkanlığının azalmasında Mâverâünnehir ve Horasan'dan daha aşağıdaki İslâm dünyasına egemen olan başta Türk asıllı Sünnî ve çoğunlukla Hanefî unsurların varlığı önemlidir. Daha Gazneliler döneminde saray şairleri Sultan Mahmud'u ve oğullarını överken din ve adalet adına mücadeleden söz etmekteydiler. Şiirde konu açısından yaşanan bu değişiklik, sonraki asırlarda bütün şairler için belirli bir hüviyet oluşturmuştur. Gerçekte daha özel anlamda kullanılması gereken "mutasavvîf şair" nitelemesinin dışındaki şairler de ortak bir şiir dünyası içerisinde bir araya gelmişlerdir. Şiir genel olarak kuşatıcı bir renge bürünmüştür.

Genelde Müslüman toplumun hissiyatı ve sanat zevkine, bazen de özel tasavvufî düşünceye yer veren şiir anlayışı, genel olarak bütün İslâm dünyasında Selçuklular döneminde yaygınlaşmıştır. Doğu şiirinde bilhassa XII. asırda genel-

leşme özelliği kazanan bu durum, tarihî seyir içerisinde açıkça gözükmekte; günümüz Arap ve Fars edebiyat tarihçileri de bu yönde değerlendirmeler yapmaktadırlar. Bu konu ayrıca ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. Ancak konunun önemine vurgu yapmak için sadece, Tanpınar'ın, şiirimizin ilk örnekleriyle ilgili genel kabulünü içeren " ... dil gelişmesinde ilk merkezleşmeleri sağlayan dinî ve zühdî-tasavvufî bir edebiyat..." kaydına dikkat çekmek uygundur (*Tanpınar, 1985*). O, bu kaydı, XIV. asra ve daha önceki bir-iki asra ait şiirlerimiz için dile getirmektedir

Farsça şiirdeki ilk büyük mutasavvîf şair Senâî'den (ö. 525/ 1131) başlanılacak olursa, Hâkânî (ö. 595/ 1199), Cemâleddîn-i İsfahânî (ö. 588/ 1192), Nizâmî (ö. 610/ 1214) ve Attâr (ö. 618/ 1221) ile bu tercihin sürdüğü ve genelleştiği görülecektir (*Safâ, 1347*). Mevlânâ (ö. 672/ 1273) bu yolun Farsça şiirde en mümtaz şahsiyeti olurken, Arapça şiirde İbn Fâriz (ö. 633/ 1235) Türkçe şiirde erken dönemde Ahmed-i Yesevî (ö. 562/ 1166), sonra Sultan Veled (ö. 712 / 1312), Yunus Emre (ö. 720/ 1320) ve Âşık Paşa (ö. 733/ 1332) önde gelen kişiler olmuştur.

Bundan dolayı Selçuklular dönemine kadar Arapça şiirde yoğunlukla, Farsça şiirde kısmen yaygın örnekleri bulunan başlıca şarap, kadın ve müstehcenlik olmak üzere maddî zevkler üzerine söylenen şiirler, bundan sonra ancak nadir örnekler olarak görülür ve gerek Türkçe ve gerekse Farsça şiirde önemsiz bir yer tutar. Aynı şekilde siyasî muhteva taşıyan ve Şiilik davasında bulunan şiir de artık bu mevkiye düşmüştür. Böylece özetle Câhiliyye döneminde ferdî duyguları ve kabile hissiyatını dile getiren; Emevîlerde genel Arap siyasetine ve parti siyasetine yönelen ve Abbâsîler devrinde ise, topluma ve toplumdaki maddî zevklere yönelmiş olan şiir (*el-Fâhûrî, 1991*) V./ XI. asır civarında her toplum kesiminde; medrese ve tekkede; devlet adamları, alimler ve sülûfler arasında hemen ortak değer ve anlayışları yansıtan bir hüviyete bürünmüştür.

XII. asırda Anadolu, İslam dünyasında yeni bir merkez olurken özellikle XIII. asrın başlarından itibaren bir sığınak durumuna gelmişti. Orta-Asya, İran, Hindistan, Arap bölgeleri, Kuzey Afrika ve Endülüs'ten Anadolu'ya ulaşan alim, arif ve edip kişiler, başta üç dil; Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere çeşitli dillerde konuşuyor ve eserler kaleme alıyordu. Anadolu'daki bu yeni yerleşim ve gelişmeler, bu açıdan ele alındığında Doğu şiirinin, bütün özellikleriyle bu alana taşındığını ifade etmek gerekecektir.

SONUÇ

Osmanlı için bir siyâsî başarıyı anlatma amacıyla kullanılmış olması gereken “Aşiretten devlete” ifadesinin, buradaki ilmî ve edebî faaliyetler için de anlamlı görülmesi, yanıltıcı olmaktadır. Ahmed Fakîh, Mevlânâ, Sultan Veled, Şeyyâd Hamza, Gülşehrî, Yûnus Emre, Âşık Paşa ve diğer ilk Anadolu şairleri olarak anılan şahsiyetler, dikkate alındığında bu husus gayet açık olarak anlaşılacaktır. Doğu dünyasında varılan edebî anlayış, yani insânî, dînî, ahlâkî ve tasavvufî kaynaklı bir duyuş ve anlatış tarzı, onların eser-

lerinde bütünüyle yer almaktadır. Gerçekte bu nitelermelere pek gerek duyulmadan bu asırlardaki “Doğu şiiri”ni veya daha özel olarak “Anadolu Türk Şiiri”ni bu özellikte düşünmek gerekmektedir. Aksi takdirde “Bugünkü bilgimizle Dehhânî Anadolu Türk edebiyatının ilk profan klâsik şairidir” tespitiyle profan (din dışı) şiir söylediği belirtilen (*Mansuroğlu, 1947*) Dehhânî'nin Sultan Alaaddin'i övmek için söylediği kasidesinde bulunan “Senden dilediğim daima şu dört şeyi; din, adalet, yiğitlik ve ihsanı sıkıca korumandır” anlamındaki beyti (*Mansuroğlu, 1947*) ve benzerlerini diğer şiirleriyle birlikte anlamak güç olacaktır.

Doğu şiiri, İslâmiyet öncesi gelenek ve kaynaklardan da yararlanarak, İslâm dairesine giren milletlerin katkılarıyla gelişmiş ve asırlar boyu muhteva, şekil ve lafız açısından büyük değişiklikler geçirmiştir. Özellikle Gazneliler ve Selçuklular'ın siyâsî hakimiyetinin ve dinî anlayışının, şiirin Müslüman toplumun şiiri haline gelmesinde önemli etkisi olmuştur. Genel kabule göre Anadolu'da Osmanlıya kadar uzanan zaman diliminde söylenen ve sevilen ilk şiirler de bu özelliktedir.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti (1986), **Eski Türk Şiiri**, Ankara.
- ATEŞ, Ahmet (1964), “Gazel” mad, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, s. 730-733.
- AVFÎ, Muhammed (1903), **Lubâbu'l-Elbâb**, Cilt: I, London-Leiden.
- CÂMÎ, Abdurrahmân-ı Câmî (1371ş.), **Bahâristân-i Câmî**, (nşr. İsmâ'il-i Hâkîmî), Tahran.
- ÇETİN, Nihad M. (1973), **Eski Arap Şiiri**, İstanbul.
- ÇETİN, Nihad M. (1990), “Arap (Edebiyat)” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 3, İstanbul, s. 286-309.
- DAYF, Şevkî (1963), **el-Asru'l-İslâmî**, Kahire.
- el-FÂHÛRÎ, Hannâ (1991), **el-Mûcez, fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târîhi**, Cilt: II, Beyrut.
- FERRUH, Ömer (1983), **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî**, Cilt: I-VI, 5. Baskı, Beyrut.
- FERRUHİ-YÎ SÎSTÂNÎ (1335ş.), **Dîvân**, (nşr. M. D. Siyâkî), Tahran.
- HUMÂÎ, Celâleddîn (1340ş.), **Târîh-i Edebi-yât-ı İrân**, Tahran.
- HÜSEYN, Tâhâ (1969), **Min Hadîsi's-Şi'r ve'n-Nesr**, Kahire.
- HÜSEYN, Tâhâ (1976), **Hadîsu'l-Erbi'â**, C. II, Kahire.
- MAHCÛB, Muhammed Ca'fer (1345ş.), **Sebk-i Horâsânî der-Şi'r-i Fârsî**, Tahran.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1947), **Anadolu Türkçesi (XIII Asır) Dehhâni ve Manzumeleri**, İstanbul.
- NEFÎSÎ, Sa'îd (1363ş.), **Târîh-i Nazm ve Nesr der-İrân**, Cilt: I, Tahran.
- NUMÂNÎ, Şiblî (1368ş.), **Şi'ru'l-Acem**, (çev. Seyyid M. Takî Fahr-i Dâ'i-i Gîlânî), Cilt: IV, Tahran.
- er-Râzî, Muhammed b. Kays (1373ş.), **el-Mu'cem fi-Me'âyiri'l-Eş'âri'l-Acem**,
- SAFA, Zebîhullâh (1347-1370ş.), **Târîh-i Edebiyât der İrân**, Cilt: I-II, Tahran.
- SEZGİN, Fuad (1983), **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, (trc. M.Fehmî Hicâzî), II. cilt, 1. cüz (eş-Si'r), Riyad.
- TEKİN, Talat (1986), “Karahanh Dönemi Türk Şiiri”, **Türk Dili**, sayı 409, Sayfa 81-157,
- TEKİN, Talat (1989), XI. Yüzyıl Türk Şiiri (**Dîvânu Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar**), Ankara.
- ZEYDAN, Corci (1957), **Târîhu Adâbi'l-lugati'l-Ârabîye**, (nşr. Şevki Dayı), Cilt: I, Kahire.

THE EASTERN POETRY FROM THE PRE-ISLAMIC PERIOD UP TO THE OTTOMANS

Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU
Kırıkkale University
Faculty of Science and Art

ABSTRACT

It is necessary to take the history of the Eastern Poetry into consideration first in order to be able to observe the classical Turkish Poetry from a closer point. The concept of Eastern Poetry contains the activities of literature of the Arabians, Persians and Turks, the first and the most important elements of the Islamic World. It is possible to observe the contribution of the nations mentioned above to the literary activities in respect of religion, politics, culture, etc. This observation not only enables us to describe the Arabian and Persian Literature but also brings the character and importance of the Turkish Poetry to light.

The process of perfection of the Eastern Poetry in respect of form and meaning continued till the 11th century and Turkish poets using Turkish or other languages played an important role in this process. The Turks had an important part in the historic events and politics, which had an influence over literary works in many respects. The characteristics of the Turkish Poetry of the Ottoman period developed under the effect of the political power and understanding of the religion of the Seljuks and Ghaznavids.

Key words:

Eastern Poetry, Turkish Poetry, Poetry

ВОСТОЧНАЯ ПОЭЗИЯ НАЧИНАЯ С ДОИСЛАМСКОГО ПЕРИОДА ВПЛОТЬ ДО ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Проф. Аднан Караисмаилоглу
Университет Кырыккале
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Для того чтобы углубленно проанализировать классическую турецкую поэзию необходимо сначала проанализировать историческое развитие восточной поэзии. Понятие восточной поэзии используется для обозначения арабской, персидско-турецкой литературной линии, которые составляют исламский мир. Можно наблюдать религиозные, политические, культурные и другие ценности, которые внесли эти народы в литературные движения в историческом процессе. Этот анализ поможет увидеть разнообразие субкультур арабской и персидской литературы.

Развитие восточной поэзии, в особенности до 11-го века продолжалось и в плане содержания и формы, и этом процессе поэты, писавшие произведения на турецком и других языках заняли свои достойные места. Кроме того влияние турков на исторические события и политические феномены оставило следы в литературных произведениях. Особенности турецкой поэзии османского периода развивались под влиянием политической гегемонии и религиозного мировоззрения Газневидов и Сельджуков.

Ключевые слова:
Восточная поэзия, турецкая поэзия, поэзия